
KÖNYVSZEMLE

Book review

TUDOMÁNY ÉS ÖNISMERET

Szeli István: Az erózió ellen. Tanulmányok, esszék. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986.

A jugoszláviai magyar művelődés és kultúra néhány dimenziójával valamint irodalmi illetve irodalomtörténeti tárgyú tanulmányokkal foglalkozik Szeli István *Az erózió ellen* című kötetében. A kötet négy fejezete (*Az erózió ellen*, *A história tanulságai*, *Látószög*, *Halottak kertje*) tartalmi és formai vonatkozásban is csak nagyon lazán kapcsolódik egymáshoz — méghozzá abban az egészen tág jelentéskörben, hogy valamennyi a magyar illetve a jugoszláviai magyar irodalom és kultúra kérdéseivel foglalkozik. Lánél szorosabban összefűzi azonban az egyes részeket a szerző következetes viszonyulása az irodalom és a művelődés ügyéhez: ha kell, a nemzetiségi művelődés aktuális problémáira mutat rá, vagy elvégzendő feladatokra, hiányosságokra hívja fel a figyelmet, más esetben azonban irodalomtörténeti tárgyú elgózataival maga mutat példát egyes irodalmon belüli problémák helyes megközelítésére.

A kötet négy része közül a nemzetiségi önismeret szempontjából a címadó első fejezet (*Az erózió ellen*) emelkedik ki, amelynek írásai-ban a szerző a jugoszláviai magyar nemzetiségi kultúra sajátos kérdéseiről,

fejlődésének irányairól, nyelvhasználati problémáiról, a hungarológiai oktatás és kutatás feladatairól szól. A fejezet legkiemelkedőbb tanulmánya az *Adalék a nemzetiségi mikro-kultúra vizsgálatának elméleti és módszertani kérdéseibez* című, melyben a szerző újszerű megközelítésben veszi szemügyre a nemzetiségi kultúra néhány vonatkozását. A nemzetiségi kultúra fejlettségére, jelentékenységére a köztudat általában a nemzetiségi nyelvű könyvek, lapok, folyóiratok, színházi előadások, különböző szintű iskolák, műkedvelő egyesületek számából és teljesítményéből következtet. Valóban szükséges és fontos a nemzetiségi kultúra ilyen jellegű, mennyiségi, statisztikai számbavétele is, szögezi le a szerző, de nem kevesebb figyelmet érdemel e kultúra „eszmei alakulástörténete, ideológiai és szociológiai vetülete”. „A nemzetiségi kultúra jelenségének értelmezéséhez és természetének megismeréséhez szükségesnek látszik ugyanis a szubtilisebb — érzelmi, tudati és magatartásbeli — szférákban jelentkező elemeket fokozottabban számba venni, identifikálni, egymással és mai fel-fogásunkkal szembeállítani, s a szükséges tapasztalatokat levonni mind

elméleti, mind kutatásmódszertani vonatkozásban” — hangsúlyozza Szeli István, s tanulmányában ebből a gondolatból kiindulva „kulturális örökségünk néhány gondolati-tartalmi mozzanatát” vizsgálja felül.

A fenti álláspont alapján a jugoszláviai magyar kultúra történelmi keretének és társadalmi keresztmetszetének áttekintése után (melyben az induló Híd és a Kalangya szerepét emeli ki a két világháború közti jugoszláviai magyar szellemi életben s Szenteleky és a couleur locale elméletének hatását nemcsak esztétikai szempontból, hanem a polgári korszak egész művelődésében betöltött szerepét hangsúlyozva közelíti meg) olyan fontos kérdésekkel foglalkozik, mint pl. a kisebbségi ideológia, a kisebbségstudat gyökerei és következményei, a hagyomány és nemzetiségi közösség viszonya, de kitér a második világháború utáni időszak jelentőségének bemutatására a jugoszláviai magyar szellemi élet kibontakozása szempontjából. A tanulmány rövidített változata az 1983-ban Budapesten, a Kossuth Könyvkiadó gondozásában megjelent *A magyar kultúra útjai Jugoszláviában* c. könyvnek. Zárógondolatai nemcsak a jugoszláviai magyar, de általában a nemzetiségi kultúrák tanulmányozásához fontos útmutatóul szolgálnak, s egyben a nemzetiségi kultúrák máig érezhető egyoldalúságára és hiányosságaira mutatnak rá. „A nemzetiségi kultúra hatékonyságának vizsgálatához, valóságos teherbírásának és teljesítőképességének megállapításához, társadalmi feladatainak pontosabb megfogalmazásához... nem elegendő a mindeddig majdnem kizárólag művészeti-esztétikai értékelés és felmérés” — hangsúlyozza a szerző, s úgy érzi, hogy „a nemzetiségi műveltség megfigyelése, leírása, elemzése, mélyebb megismerése olyan intézmények létesítését és olyan programok kidolgozását

kívánja meg, amelyek e kultúrát a maga összetettségében képesek megközelíteni.”

A fenti gondolat a nemzetiségi művelődés jelenlegi fejlettségi fokán különös aktualitást nyer. Részben azért, mert a nemzetiségi kultúra jelen körülményei között a szokványos művészeti-esztétikai értékelések a kultúra egészét már nem képesek befogni, részben pedig azért, mert e módszerek egyoldalúsága következtében a nemzetiségi művelődésben érzékelhető nem művészeti-esztétikai jellegű hiányosságokra nem derül fény. Mindenképpen szükséges tehát — Szeli István szavaival élve — „a leíró és szinkron vizsgálati eljárások és statisztikai felmérések mellett diakron” módszereket is alkalmazni, de ezen túlmenően mind a szinkron, mind a diakron módszerek hatáskörének kiszélesítése révén a nemzetiségi kultúra egészét vizsgálni.

A nyelvhasználat és a nyelvhelyesség kérdése magyar anyanyelvi közegben általában véve is egyike a legtöbbet vitatott, gyakran kényes problémáknak. Külön fontosságot kap azonban ez a kérdés, ha nemzetiségi környezetben van szó a nyelvhasználat és a nyelvhelyesség ügyéről. Szeli István több ízben is foglalkozott a nyelvmuvelés problémáival, így pl. *Nyelvművelésünk múltjából* c. írásában. *Az erózió ellen* című kötetében *Nyelvhasználatunk etikája* c. tanulmánya vet föl néhány fontos kérdést a nyelvhasználat és nyelvmuvelés témájával kapcsolatosan. Hozzáállását egyfajta felülnézet határozza meg. Idegen róle az a megközelítés, mely az egyes konkrét hibákra, az akadémikus nyelvhelyesség elleni vétségekre fordít figyelmet, ehelyett a nemzetiségi nyelvhasználat szempontjából lényeges vonatkozásokat emeli ki. Többek között azt, hogy a nyelv szabad használata és a nyelvek

egyenjogúsága között minőségi különbség van, amelyről nem szabad elfeledkezni: mindaddig ugyanis, „míg a nyelv szabad használatáról mint egyéni jogról beszélünk, nem pedig a nyelvek egyenjogúságáról és egyenrangúságáról, mint kollektívumok jogáról, addig a polgári jogrendszer korlátai vesznek körül bennünket. Csak a szocialista öngazgatás hozta meg azt a minőségi többletet, ... hogy intézményesítette a szabad nyelvhasználatot: intézmények útján tette lehetővé érvényesülését, ápolását, fejlesztését, a nyelvet a kultúra egyik leghatékonyabb eszközeként tekintve” — hangoztatja a szerző.

Nyelv és kultúra bonyolult viszonya, kölcsönös összefüggésének problémája egy nagyon aktuális gondolatsort indít el a szerzőben: újabb kori irodalmunk nyelvi és kulturális tartalmainak vitatható megnyilvánulásait teszi vizsgálat tárgyává.

Egyfelől felfigyel arra a jelenségre, hogy az újabb irodalomban gyakran szembeütköző „az író fogalomkészletének, regénye, verse, novellája intellektuális anyagának” szegénysége, ami a gondolatiság, az értelmi szféra, az árnyalt kifejezés-mód kerülésében nyilvánul meg, másfelől viszont rámutat arra, hogy az írásmű elsőkélyesedésével együtt igen sok nyelvi „szennyezetség” szivódott fel az irodalomba. Szeli István nem azokat az irodalmi műveket kifogásolja, amelyekben a nyelvi normától való eltérés az író részéről szándékolt, és annak az adott műben rendeltetése, funkciója van, hanem azokról az esetekről szól bírálóan, amelyekben a nyelvi tisztátalanságok egyszerűen nyelvi kulturálatlanság, műveletlenség vagy pedig bizonytalanság megnyilvánulásai. Sürgeti az olyan jellegű tanulmányok elkészülését, amelyeknek az lenne a feladata, hogy a mai irodalmi művek stilisztikai jellegű elem-

zése révén segítenének feltárni és ezáltal kiküszöbölni ezeket, az irodalmi értékeket erősen megkérdőjelező, nem kívánatos vadhajtásokat. E jelenségek okát a szerző abban látja, hogy „íróink egy része az általa elérhető mindkét (s csak ritkán több) kultúrának csak a könnyen recipiálható felszíni rétegeből merít, mert azzal van érintkezésben, egész mai kulturális intézményrendszerünk ugyanis ezt táplálja be mindennapjainkba”. S ha ez a körülmény egyes irodalmi művekben is érezteti hatását, sokkal nagyobb mértékben jelentkezik a napi sajtó nyelvében — s hatását tekintve is sokkal veszélyesebb.

Nem kevés feladat vár a hazai magyar nyelvűvelésre — érzékelteti Szeli István tanulmánya. A nyelvhelyesség kérdésétől kezdve a nyelvi műveltség, a nyelvi kultúráltság megszilárdításán keresztül egészen egy bizonyos fokú „nyelvalakítási” tevékenységig, melyet a mindennapi élet követelményei rónak ki. Mindehhez természetesen szükséges (lenne) egy biztos alapokon nyugvó szilárd nyelvismeret, a „nyelv egész rendszerében és belső törvényszerűségeiben való” jártasság. A hazai magyar nyelvűvelő programok kidolgozásánál tehát mindenekelőtt a hazai nyelvallapotok sajátos problémáiból kell kiindulni.

Szeli István kötetének első részét tárgyválasztásánál fogva érezzük kiemelkedő jelentőségűnek. A nemzetiségi önismeret megszilárdításához járulnak hozzá tanulmányai, melyekben a jugoszláviai magyar kultúra egyes kérdéseiről, fejlődéstörténetéről, nyelvhasználatának ügyéről, egyes intézményeiről szól. Ugyanakkor ráirányítja figyelmünket arra a sajátos körülményre is, hogy az utóbbi évek során hasonló tárgykörű, a jugoszláviai magyar nemzetiség létével, helyzetének sajátosságaival foglalkozó írások alig jelentek meg.

E témával foglalkozó könyvet pedig Rehák László A kisebbségtől a nemzetiségig c. művétől, valamint az Anyanyelv — államnyelv c. gyűjteményes kötetből eltekintve nem is tudnánk hamarjában említeni, pedig ezek megjelenése óta már eltelt néhány év. Vajon mi lehet ennek a sajátos jelenségnek az oka? A téma fontossága nemzetiségi körülmények között vitathatatlan, sőt, napjainkban általában is tapasztalható a nemzetiségi problémák iránti újjáéledt érdeklődés, megnövekedett figyelem. Nyilvánvaló, hogy a kérdéshez való hozzáállás, a felmerülő problémák tisztázása kellő körültekintést, alapos és pontos helyzetismeretet, megfelelő tudományos felkészülést igényel, és csak komoly és elmélyült előzetes tájékozódás után közelíthető meg. Mégis, fontosságát tekintve olyan alapvető jelentőségű egy nemzetiség reális tudata szempontjából, hogy nehezen hihető, hogy ennyire csekély érdeklődés mutatkozik iránta. Úgy érezhetjük, hogy a jugoszláviai magyar kultúra jelenlegi fejlettségi fokán a nemzetiségi önismeret komoly hiányosságának tekinthető, hogy a nemzetiségi lét és körülmények elemzésére csak nagyon kevesen vállalkoznak.

Ha úgy véltük, hogy Szeli István kötetének első fejezete témájánál fogva kiemelkedő fontosságú, második fejezete, *A história tanulságai* kidolgozottságával, a választott témában való otthonosságával, magabiztos problémakezelésével tűnik ki. A kötet második része a szerző két, komparatiztikai tárgyú tanulmányát tartalmazza (*Herder „utókorá” a szerb és a magyar irodalomban, A romantika: „átfejlődés” vagy forradalom?*), valamint egy általánosabb jellegű áttekintést, amely azokat a tapasztalatokat foglalja össze, melyeket komparatiztikai munkája során szerzett (*Komparatiztikai számvetés és tanulságok*). Szeli István a ma-

gyar és a szerb romantika korszakának tanulmányozása és egybevetése során a szokványos komparatiztikai gyakorlattól eltérő módszert alkalmazott. Meggyőződése, hogy az örökölt módszerek, a „hatás- és recepciókutatás, a tematikai egybevetés, az eszközök és motívumok hasonlítás, a tárgy történeti analógiák keresése, a részletekre összpontosító filológiai aprómunka inkább elrejtik, mintsem megvilágítják a nemzeti irodalmak alkati sajátosságainak megértését, fejlődésük törvényszerűségeit; következőleg összefüggéseik felismerését is nehezítik. A komparatiztikai kutatás e ballasztjai körünkben is sokáig hátráltatták, hogy lényegbeli kérdések az irodalom, az irodalom létmódja felé fordítsuk figyelmünket” — írja.

Szeli István hangsúlyozza, hogy a komparatiztikai munka során nem az egyes írókra és művekre kell fordítani a figyelmet, hanem nagyobb irodalmi korszakokra (mint pl. a klasszicizmus, a romantika stb.), s az alkalmazott módszerek megválasztásánál is érdemes olyan eljárásokhoz folyamodni, melyek más tudományágak esetében sikerrel jártak. Érinti azt a kérdést, hogy a magyar irodalomtudományban milyen körülmények hátráltatták a komparatiztika fejlődését, s hogy milyen nehézségekkel kellett megküzdeni a jugoszláv komparatiztikának. Hangsúlyozza, hogy a Magyar Tanszék és a Hungarológiai Intézet jelentős szerepet játszott az összehasonlító irodalmi kutatások fellendítésében. Összefoglalja azokat a sajátosságokat, amelyek az eddigiek során gátolják a munkát, s melyeknek kiküszöbölésével lehetővé válik a komparatiztika módszertani megújítása is.

A szerző mintha az összehasonlító irodalomtudomány új módszereire vonatkozó felfogását szemléltetné e fejezetben közölt két ta-

nulmányával: a preromantika és a romantika korszakának vizsgálatával, valamint Herder „utókorának” elemzésével a magyar és a szerb irodalomban. Ez utóbbi tanulmányának érdekes következtetése, hogy noha Herder hatása érezhető mindkét nép irodalmában, ez a hatás nemcsak nem azonos, de bizonyos esetekben ellentétes irányú. Herder hatásának vizsgálata azért is érdekel komoly figyelmet, mert nevéhez igen sok baljós elképzelés tapadt, s az idők során a valóságos herderi értékeket elfedték a neki tulajdonított vészterhes „jóslatok”. Nem felesleges tehát tisztázni, mennyi a Herder nevéhez tapadó „hordalék”, s mennyi a valóságos, a ténylegesen általa megfogalmazott gondolat. A szerző úgy ítéli meg, hogy mind a magyar, mind a délszláv marxista szemléletű történetírásnak sikerült már jórészt tisztázni a Herder eszméihez tapadó „szennyeződést”, de különböző vitákban nevéet még ma is ürügyként használják.

Kötetének *Látószög* c. harmadik részében a szerző Arany János és Babits Mihály irodalomtörténetével kapcsolatos gondolatait fogalmazza meg, valamint Szenteleky Kornállal, Debreczeni József Hideg krematórium c. regényével és Herceg János novelláskötetével foglalkozik. A fejezet írásai közül a *Sáfarokadásunk a hagyatékkal* c. munkát emeljük ki, amelyben a jugoszláviai magyar irodalomtörténet-írás egyik nagy adósságára hívja fel a figyelmet: Szenteleky Kornél életművének teljes feltárása és munkásságának monografikus feldolgozása az eddigiek során még nem történt meg. A hiány annál szembetűnőbb, mert arra is van példa, hogy kevésbé jelentékeny alkotókkal nálánál sokkal többet foglalkoztak. Az emlékbeszédek, az évfordulók, az előszavak, a tankönyvek és kézikönyvek anyaga nem pótolhatja ezt a mulasztást — han-

goztatja a szerző. E tartozás bizonyára összefüggésben van azzal a körülménnyel, hogy Szenteleky értékelése, irodalomtörténeti helyének pontos meghatározása nem is olyan egyszerű feladat. Részben az író nézeteinek alakulása, változása következtében, de nem kevésbé az író „utóélete” során tapasztalható hangsúlyeltolódások következményeként. Valószínűnek látszik, hogy egy teljes Szenteleky feldolgozásnak, értékelésnek szembe kell néznie azzal a feladattal is, hogy korábban meg nem válaszolt kérdéseket kell megválaszolni, illetve más kérdéseket újrafogalmazni. A feladat igen sokrétű, éppen ezért egyre kevésbé halogatható — érzékelteti írásának végső kicsengésében Szeli István, aki határozottan sürgeti egy Szenteleky monográfia, a teljes életmű, a levelezés és egy Szenteleky bibliográfia kiadását.

A kötet utolsó részében, amely inkább csak kiegészítésként, függelékként csatlakozik az előző részekhez, Thurzó Lajosról, Tőke István anekdotagyűjteményéről, valamint Gál Lászlóról, a „vajdasági magyar szatíra és humor” mesteréről emlékezik meg a szerző.

Szeli István tanulmánykötetének egyes részei lazán kapcsolódnak egymáshoz, és fontosságukat, jelentőségüket tekintve is különböznek egymástól. Témaválasztásánál fogva a nemzetiségi kultúra néhány jellegzetes sajátosságát, eszmei-tudati gyökereit, fejlődésének irányait tárgyaló első részt tarthatjuk legnagyobb fontosságúnak. A szerző a nemzetiségi kultúra differenciált meghatározásával, sajátos történelmi hagyományainak és sokrétű viszonyulásának számbavételével, teendőinek, elvégzendő feladatainak felvázolásával jelentős mértékben hozzájárul a nemzetiségi önismeret helyes kialakításához.

HÓDI ÉVA